

The Jewish Population of Międzyrzec Podlaski in the interwar period

The article is an attempt to present the image of Jewish community living in Międzyrzec Podlaski during the Second Republic. The main aim of the author of this article is to present the life of the Jewish community in Międzyrzec Podlaski including activities of healthcare facilities and the participation of the Jews in the political life of the city. Important part of the article refers to participation of the Jews in economic life of Międzyrzec. The article helps to broaden the knowledge of Polish-Jewish coexistence in the years preceding World War II in the Podlasie Region.

Żydzi na tle statystyk demograficznych Lwowa 1918-1939

Wprowadzenie.

Lwów w latach 1918-1939 na płaszczyźnie narodowościowej, językowej i wyznaniowej nie był jednolity. Biorąc pod uwagę liczbę mieszkańców miast II Rzeczypospolitej, był trzecim pod względem wielkości miastem, po Warszawie i Łodzi, zamieszkiwanym przez różne grupy narodowościowe – Polaków, Żydów, Ukraińców, Niemców. Każda z tych nacji prowadziła własną działalność w różnych sferach życia: w kulturze, polityce, szkolnictwie. Lwów stanowił jeden z głównych ośrodków intelektualnych Polski i odgrywał rolę centrum oświatowego dla obszarów Galicji Wschodniej.

I. Liczba ludności Lwowa w latach 1918-1939.

Wcześniejsze dane o zaludnieniu Lwowa, którymi dysponujemy, pochodzą z końca XVIII w. Źródła podają, że w roku 1773 we Lwowie zamieszkiwało 23 tys. mieszkańców¹. W 1795 r. władza austriacka przeprowadziła konspiracyjny (czyli zorganizowany dla potrzeb wojskowych) spis ludności, według którego we Lwowie mieszkało już 38 749 osób. W roku 1830 liczba ludności Lwowa wynosiła 55 629 osób, w 1844 r. – 65 647 osób, w 1850 r. – 68 321². W 1857 r. we Lwowie zamieszkiwało 70 384 osób, wraz z załogą wojskową liczącą 10 700 osób. W 1910 r. Lwów liczył 206 113 mieszkańców, w tym 10 317 przedstawicieli załogi wojskowej. W 1914 r., przed wybuchem pierwszej wojny światowej, liczba mieszkańców Lwowa wynosiła 212 030 osób cywilnych³. Jeśli chodzi o zmianę liczby ludności we Lwowie w latach 1918-1939, możemy wyróżnić trzy etapy. Ramy chronologiczne pierwszego etapu ustalono następująco: od proklamowania niepodległej Polski w 1918 r. do przeprowadzenia pierw-

Artykuł powstał w ramach stypendium Muzeum Historii Polski. Autor składa podziękowania za inspiracje naukowe prof. G. Hryciukowi i za korektę tekstu mgr A. Janus.

K. Wnęk, L. Zyblikewicz, E. Callahan, *Ludność nowoczesnego Lwowa w latach 1857-1939*, Kraków 2006, s. 31, S. Horszowski, *Ekonomiczny rozwój Lwowa w latach 1772-1914*, Lwów 1935, s. 34. Dane dotyczą wyłącznie ludności cywilnej, bez załogi wojskowej. A. Bonusiak, *Lwów w latach 1918-1939. Ludność przestrzeń samorząd*. Rzeszów 2000, s. 173.

szego spisu ludności w 1921 r. W 1918 r., według państwowych spisów ludności, we Lwowie zamieszkiwało 187 431 osób⁴, co w porównaniu do 1914 roku (212 030 osób) daje 24 599 osób mniej⁵. Przyczynami zmian liczby mieszkańców w omawianym okresie są przede wszystkim straty w I wojnie światowej, pobór do armii austriackiej i migracje.

Również w 1920 r., z powodu zagrożenia Armią Czerwoną, ze Lwowa wyjechała część mieszkańców. W latach 1918-1920 aktywnie zachodziły procesy migracyjne w różnych kierunkach. Część ludności wyjeżdżała z miasta, a później po skończeniu działań wojennych wracała⁶. Niestety, władze miejskie Lwowa nie rejestrowały liczby mieszkańców, którzy wyjechali i wrócili.

Dopiero w 1921 r. zorganizowano pierwszy państwowy spis ludności II Rzeczypospolitej. W opinii polskich i ukraińskich badaczy spisy z 1921 r. i następny z 1931 r. były fałszowane i nie mogą obiektywnie odzwierciedlać struktury ludnościowej. Liczba Polaków na terenach Galicji Wschodniej była zawyżona⁷. Równie ważnym czynnikiem wpływającym na wyniki spisowe był słaby poziom świadomości narodowej pośród ludności, szczególnie na terenach wschodnich i południowo-wschodnich⁸.

Granice chronologiczne następnego etapu – „stabilizacyjnego” – ustalono od pierwszego spisu ludności Polski w 1921 r. do roku 1930, kiedy przyłączono podmiejskie gminy i utworzono tak zwany „Wielki Lwów”. Pierwszy państwowy spis ludności II Rzeczypospolitej 1921 r. wykazał we Lwowie 219 388 mieszkańców⁹. Dane statystyczne z lat 1921-1930 wykazują wzrost ilości mieszkańców. Pierwszy powojenny przyrost ludności we Lwowie odnotowano w 1921 r.¹⁰, a w 1930 r. we Lwowie mieszkało już 241 813 osób¹¹.

⁴ *Lwów w cyfrach 1918; miesięczne sprawozdanie statystyczne*, R:XIII, nr 8, Lwów 1918, s. 1.

⁵ *Lwów w cyfrach 1914; miesięczne sprawozdanie statystyczne*, R:IX, nr 8, Lwów 1914, s. 1.

⁶ Bonusiak, *Lwów*, s. 174-175.

⁷ Spośród prac w których omawiano te problemy: A. Krysiński, *Liczba i rozmieszczenie Ukraińców w Polsce*, „Sprawy Narodowościowe”, R:2, 1928, nr. 6; tegoż, *Liczba i rozmieszczenie ludności polskiej*, „Sprawy Narodowościowe”, R:3, 1928, nr. 6; tegoż, *Rozwój stosunków etnicznych na Ziemi Czerwieńskiej w Polsce odrodzonej*, Warszawa 1931; M. Feliński, *Ukraińcy w Polsce odrodzonej*, Warszawa 1931; Z. Stoliński, *Liczba i rozmieszczenie Niemców w Polsce*, Warszawa 1927; A. Aland, *Układ stosunków wyznaniowo-zawodowych wśród ludności trzech województw południowo-wschodnich*, „Sprawy Narodowościowe”, R:13, 1939, nr. 1, 2; S. Fogelson, *Struktura demograficzna ludności żydowskiej w Polsce*, „Sprawy Narodowościowe”, R:12, 1938, nr. 6; M. Papierzyńska-Turek, *Sprawa ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej 1922-1939*, Kraków 1979; A. Chojnowski, *Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921-1939*, Wrocław 1979; R. Torzecki, *Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923-1929*, pod red. H. Żalińskiego, K. Karolczaka, Kraków 1989; i inne.

⁸ G. Siudut, *Pochodzenie wyznaniowo-narodowościowe ludności Małopolski Wschodniej i Lwowa wedle spisu ludności z 1931 r.* w: *Lwów. Miasto – społeczeństwo – kultura*, Kraków 1998, T. II, s. 264.

⁹ *Pierwszy powszechny spis ludności Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 września 1921 r. Mieszkania. Ludność. Stosunki za wodowe. Województwo Lwowskie*, Warszawa 1927, s. 54.

¹⁰ S. Pazyra, *Ludność Lwowa w pierwszej ćwierci XX wieku*, w: *Studia z Historii Społecznej i Gospodarczej poświęcone profesorowi doktorowi Franciszkowi Bujakowi*, Lwów 1931, s. 415-466.

¹¹ *Lwów w cyfrach 1930; miesięczne sprawozdanie statystyczne*, Lwów 1930, nr 8, s. 1.

Tabela 1. Liczba ludności Lwowa w latach 1921-1930.

Rok	Liczba ludności
1921	219 388
1922	(221 270)
1923	235 704 (223 152)
1924	238 225 (225 034)
1925	234 935 (226 916)
1926	236 687
1927	238 156
1928	239 692
1929	240 725
1930	241 813

Źródło: K. Wnęk, L. Zyplikiewicz, E. Callahan, *Ludność nowoczesnego Lwowa w latach 1857--1939*, Kraków 2006, s. 217.

W latach 1918-1928 Lwów był podzielony na pięć rejonów: I – Halicki, II – Krakowski, III – Żółkiewski, IV – Łyczakowski, V – Śródmieście. W 1928 r. wydzielono szóstą dzielnicę VI – Nowy Świat. Obszar miasta wynosił wtedy zaledwie 32,4 km.¹³

Lata 1930-1939 stanowią trzeci okres w zmianach ludności we Lwowie. Granicę dolną możemy wyznaczyć w roku 1930, a granicę końcową – na początku drugiej wojny światowej w roku 1939. W 1930 r. do Lwowa przyłączono podmiejskie gminy. Powierzchnia miasta powiększyła się z 32,4 km² do 66,9 km², a gęstość zaludnienia wynosiła 4682 osoby na 1 km². Liczba ludności wzrosła z 240 906 osób do 309 824 osób, czyli powiększyła się o 28,6%¹⁴. W 1934 r. Lwów podzielono na 6 okręgów administracyjnych¹⁵.

Drugi powszechny spis ludności z 9 XII 1931 r. wykazał we Lwowie 312 231 mieszkańców, poza ludnością wojskową i służbą bezpieczeństwa¹⁶.

Tutaj i dalej dane w okrągłym nawiasie na podstawie: *Wiadomości statystyczne o mieście Lwowie za lata 1922-1925*, Lwów 1922-1925. Różnicy tych danych nie udało się do dziś ustalić. Bonusiak, *Lwów*, s. 33-41. Tamże, s. 182.

Drugi powszechny spis ludności z dn. 9 XII 1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Miasto Lwów, w: *Statystyka Polski*, seria C, z.58, Warszawa 1937, s. 1. Tamże, s. 11.

Tabela 2. Liczba ludności Lwowa w latach 1931-1939.

Rok	Liczba ludności
1931	312 231
1932	314 804
1933	315 890
1934	316 706
1935	316 461
1936	317 008
1937	317 729
1938	318 159
1939	318 433 ¹⁷

Źródło: K. Wnęk, L. Zyblikewicz, E. Callahan, *Ludność nowoczesnego Lwowa*, s. 217-218.

W latach 1931-1939, według miejskich źródeł statystycznych, liczba mieszkańców wzrosła tylko do 6 202 osób¹⁸. Corocznie przybywało mniej niż 1000 osób. Po 1931 r. liczba mieszkańców Lwowa wzrastała powoli, a dane statystyczne rejestrowały przede wszystkim ruch naturalny. W 1935 r. we Lwowie mieszkało już 316 461 osób, a w 1938 r. 318 159 osób¹⁹.

Wzrost liczby ludności Lwowa w okresie 1918-1939 zachodził w rezultacie przybywania ludności napływowej²⁰. Od 1900 roku widoczna była we Lwowie przewaga liczby ludności napływowej nad liczbą ludności miejscowej. W 1931 r. 43,67% mieszkańców Lwowa stanowiły osoby, które były tu urodzone, 56,33% stanowiła ludność urodzona poza Lwowem. Na 141 845 osób które przybyły do Lwowa 43,92% stanowili rzymscy katolicy, 24,34% grekokatolicy, 1,35% ewangelicy, 30,18% Żydzi, oraz 0,21 inni. Odsetek ludności ukraińskiej, która przybywała, był wyższy niż jej procentowy udział wśród mieszkańców Lwowa²¹.

Dane dotyczące liczby mieszkańców Lwowa w 1939 r. wykazują ogromną rozbieżność. Polskie państwowe źródła statystyczne z końca maja 1939 r. wskazywały 318 433 mieszkańców²². Zdaniem ukraińskiego badacza Wołodymyra Kubijowycza 1 I 1939 r. we Lwowie było 320 tys. mieszkańców²³. Według współczesnych polskich

¹⁷ Dane z roku 1939 z *Wiadomości statystyczne o mieście Lwowie*, Lwów 1939, nr 5, s. 1. Z lat 1931-1938 dane z: *Lwów w cyfrach za lata 1931-1938; miesięczne sprawozdanie statystyczne*, Lwów 1931-1938.

¹⁸ *Lwów w cyfrach (za lata 1931-1939)*.

¹⁹ Wnęk, Zyblikewicz, Callahan, *Ludność nowoczesnego Lwowa*, s. 218.

²⁰ G. Hryciuk, *Zmiany demograficzne ludności polskiej we Lwowie 1931-1944* [w:] *Wschodnie losy Polaków*, Wrocław 1997, s. 18.

²¹ Tamże, s. 19.

²² *Wiadomości statystyczne o mieście Lwowie*, Lwów 1939, nr 5, s. 1.

²³ W. Kubijowycz, *Etniczni grupy Północno-Zachodniej Ukrainy (Galicyjczy) na 1. 01. 1939* [w:] W. Kubijowycz, *Naukowi praci / Uporadkuwaw prof. O. Szablji, T. 1, Paris – Lwów 1996, s. 47.*

autorów: Andrzej Bonusiak podał 350 tys osób w 1938 roku²⁴, Włodzimierz Bonusiak szacował liczbę ludności w 1939 r. na 340 tys. osób²⁵, Grzegorz Hryciuk ustalił, że liczba mieszkańców Lwowa pod koniec sierpnia 1939 r. wynosiła 333 500 osób²⁶. Powyższy autor uważa, że najbardziej prawdopodobna liczba ludności we Lwowie na 1939 r. wynosi w granicach od 333 tys. – 350 tys. osób.

Reasumując, możemy odnotować, że naturalny przyrost ludności we Lwowie w okresie międzywojennym był niski. Zmiany w liczebności mieszkańców Lwowa odbywały się w trzech etapach. Pierwszy etap – lata 1918-1921 charakteryzuje się ujemnym przyrostem ludności, będącym konsekwencją wojny. Drugi etap – lata 1921-1930 – charakteryzuje się ustabilizowaniem liczby mieszkańców i początkiem wzrostu liczby ludności Lwowa. Trzeci etap – lata 1930-1939 – charakteryzuje się wzrostem liczby mieszkańców i powierzchni Lwowa, będącym rezultatem reformy administracyjnej. W latach 1931-1939 przyrost naturalny w mieście był niski. Pomimo tego, Lwów w latach 1918-1939 zajmował szczególne miejsce wśród innych miast II Rzeczypospolitej i był najważniejszym miastem na terenach Galicji Wschodniej, o czym może świadczyć fakt, że w latach 30-tych XX wieku we Lwowie zamieszkiwało około 5,3% ludności Galicji Wschodniej i prawie 10% ludności województwa lwowskiego²⁷.

II. Struktura narodowościowa i wyznaniowa ludności we Lwowie w latach 1918-1939.

Dla charakterystyki struktury narodowościowej skorzystano z dwóch kryteriów: języka ojczystego i wyznania religijnego. Naród możemy potraktować jako trwałą i przejawiającą się w świadomości jej członków wspólnotę ludzi, powstałą na gruncie wspólnoty losów historycznych, kultury, języka, terytorium i życia ekonomicznego²⁸. W tym opracowaniu do Polaków zaliczono ludność wyznania rzymskokatolickiego, która uważa za swój język ojczysty język polski. Do Żydów zaliczono ludność wyznania mojżeszowego, która uważa za swój język ojczysty język jidysz, hebrajski lub polski. Za Ukraińców uznano osoby wyznania greckokatolickiego mówiące w języku ukraińskim (ruskim) i polskim. Za Niemców uznano większość osób wyznania ewangelickiego²⁹. Dla określenia pojęcia narodowości w okresie 1918-1939 wyznaczenie

²⁴ Bonusiak, *Lwów*, s. 184.

²⁵ W. Bonusiak, *Ludność Lwowa podczas II wojny światowej*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie”. Seria Społeczna-Pedagogiczna i Historyczna, 1995, Historia t. 5, Z. 19, s. 218.

²⁶ Hryciuk, s. 26-27 (bez włączenia uchodźców).

²⁷ Bonusiak, s. 184.

²⁸ Za: *Słownik współczesnego języka polskiego*, T. 1, Warszawa 1998, s. 568.

²⁹ E. Alabrudzińska, *Kościół ewangelicki na kresach wschodnich II Rzeczypospolitej*, Toruń 1999. s. 131; D. Matelski, *Niem-*

religijne uznano za bardziej wiarygodne kryterium niż język ojczysty³⁰. Trzeba przy tym pamiętać, że we Lwowie mieszkali reprezentanci wielu religii: rzymscy katolicy wraz katolikami obrządku ormiańskiego, mozaiści, grekokatolicy, ewangelicy i prawosławni³¹.

Dla charakterystyki składu religijnego we Lwowie, w okresie międzywojennym dysponujemy danymi państwowych spisów ludności 1921 r. i 1931 r., oraz danymi kościelnych parafii rzymskokatolickich, grekokatolickich, prawosławnych, spisu wiernych synagog i kościołów ewangelickich. Analiza składu religijnego na podstawie danych kościelnych we Lwowie jest całkowicie niezbadana, oprócz kwestii poruszanych częściowo w pracach różnych badaczy, tak polskich jak i ukraińskich³².

Po odzyskaniu niepodległości przez Polskę skład narodowościowy i religijny Lwowa zarejestrowano w pierwszym państwowym spisie ludności z 1921 r. Podczas przeprowadzenia spisu zaznaczono, że należy wpisać wyznanie religijne, do którego dana osoba prawnie przynależy, a w przypadku tego, kto uważał siebie za osobę niewierzącą, należało zaznaczyć „bez wyznania”³³.

Według spisu z 1921 r. we Lwowie mieszkało 219 388 osób, spośród których 111 860 to reprezentanci wyznania rzymskokatolickiego, wyznawców religii mojżeszowej – 76 854, grekokatolików było 27 269, ewangelików – 2 670, ludności innych wyznań i bez określonego wyznania – 735 osób³⁴.

Tabela 3. Struktura wyznaniowa we Lwowie w 1921 r.

Rok	Rzymscy Katolicy	Grekokatoli- ccy	Ewangelicy	Ludność wyznania mojżeszow- wego	In. wyzn. i bezw.	Razem
1921	111 860	27 269	2670	76 854	735	219 388
%	50,98	12,42	1,2	35	0,4	100

Źródło: *Pierwszy powszechny spis ludności Rzeczypospolitej Polskiej*, s. 54.

Jak widać w spisie z 1921 r., prawie 50% ludności we Lwowie stanowili przedstawiciele kościoła rzymskokatolickiego, 35% ogółu mieszkańców stanowili wyznawcy religii mojżeszowej, 12% – ludność wyznania grekokatolickiego.

W drugim powszechnym spisie ludności z 9 XII 1931 r. za swoje wyznanie religijne należało podawać to wyznanie, do którego się formalnie należy, bez względu na przekonania religijne. Spis z 1931 r. wykazał we Lwowie 312 231 mieszkańców, poza ludnością wojskową i służbą bezpieczeństwa, z których 157 490 (50,44%) osób było wyznania rzymskokatolickiego razem z wyznaniem ormiańskokatolickim, 99 595 (31,9%) osób wyznania mojżeszowego, 49 747 (15,93%) – przedstawiciele wyznania grekokatolickiego, 3630 (1,16%) wyznawców kościoła ewangelickiego. We Lwowie zamieszkiwała również mała grupa prawosławnych – 1077 osób (0,35% ogółu mieszkańców)³⁵.

Tabela 4. Struktura wyznaniowa ludności Lwowa na rok 1931.

Wyznanie	Ludność		Z liczby ogółem	
	Ogółem	%	Mężczyźni	Kobiety
Rzymskokatolickie / Ormiańskokatolickie	157 490	50,44	70 340	87 150
Grekokatolickie i obrządek wschodni	49 747	15,93	21 343	28 383
Prawosławie	1077	0,35	575	502
Ewangelicko augsburskie	1660	0,53	789	871
Ewangelickie reformowane	421	0,14	189	232
Ewangelicko unijne	14	0	6	8
Ewangelickie bez bliższego określenia	1535	0,49	705	830
Inne chrześcijańskie	335	0,11	145	190

Drugi powszechny spis ludności, s. 11.

Hryciuk, s. 12; *IV Ukraińskijszj statystycznyj rycznik 1936-1937*, Warszawa-Lwów 1938, s. 14-15; W. Kubijowycz, *Heografia ukraińskich i sumeżnych zemel*, Kraków-Lwów 1943, s. 28; O. Dudiak, *Dynamika czyselnosti polskiego naseleńnia Schidnoj Galyczyny w persij tretyni XX st.*, „Wisnyk Lwiwskiego Uniwersytetu. Seria historyczna”, 2000, nr 35-35, s. 286-295; ³¹ Arcybiskupem lwowskim archidiecezji rzymskokatolickiej był Józef Bilczewski (1900-1923) i Bolesław Twardowski (1923-1944). Arcybiskupem ormiańskiej katedry był Józef Teofil Teodorowicz (1902-1938). Metropolita halicko-lwowski obrządku grekokatolickiego był Andrzej Szeptycki (1900-1944). Kościół ewangelicki wyznania augsburskiego i helweckiego działał na Wołyniu i Galicji Wschodniej. Kierował im superintendent Theodor Zöckler (1867-1949). Kościół ewangelicko-reformowany działał na północnych i wschodnich Kresach II RP. Przewodniczącymi lwowskiej parafii ewangelicko-augsburskiej byli Rudolf Kesselring (1884-?) i wikariusz Oskar Mitschke (1900-?) Zob: D. Matelski, *Dokumenty w sprawie polityki narodowościowej władz polskich wobec Niemców w latach 1938-1939*, Poznań 2004, s. 23; Alabrudzińska, *Kościół ewangelickie* s. 134; też: *Der Protestantismus in der Ostgebieten Polen in der Jahren 1921-1939*, Toruń 2000; W. Gatspari, *Prometeizm w Polsce w dobie dwóch wojen światowych. T I (1914-1939)*, Warszawa 1978. We Lwowie przed II wojną światową funkcjonowało ponad 100 synagog i domów modlitwy Zob: L. Allerhand, *Żydzi Lwowa*, Kraków – Warszawa 2010, s. 80; A. Bojko, *Synagogy Lwowa*, Lwów 2008; W. Wierzbieniec, *Żydzi w województwie lwowskim w okresie międzywojennym*, Rzeszów 2003; tegoż, *Ludność żydowska Lwowa w okresie II Rzeczypospolitej*, w: *Historia, archiwistyka, ludzie*, Warszawa-Rzeszów, 2000, s. 289-317; tegoż, *The Processes of Jewish Emancipation and Assimilation in the Multiethnic City of Lviv during the Nineteenth and Twentieth Centuries*, Harvard Ukrainian Studies, XXIV, (1/4), 2000, s. 223-250; S. Bronsztejn, *Ludność żydowska w Polsce w okresie międzywojennym. Studium statystyczne*, Wrocław 1963.

Z prac na ten temat: K. Piątkowski, *Rozwój stosunków wyznaniowych i narodowościowych Małopolski Wschodniej. Materiały do celów pracy społecznej*, Lwów 1936, W. Kubijowicz, *Zachidni Ukraiński Zemli w meżach Polščzi 1920-1939. Et-nohraficzne widnoszennia*, Chicago – New York 1963; G. Hryciuk, *Zmiany demograficzne ludności polskiej... Pierwszy powszechny spis ludności Rzeczypospolitej Polskiej*, s. 54. Tamże.

Mojżeszowe	99 595	31,90	47 943	51 652
Inne niechrześcijańskie	12	0	9	4
Nieokreślone oraz bez wyznaniowi	214	0,07	139	75
Nie podaje	131	0,04	59	72
Ogółem	312 231	100	142263	169 968

Źródło: G. Hryciuk, *Zmiany demograficzne*, s. 14.

Rzymscy katolicy stanowili w latach 1918-1939 prawie połowę ludności miasta – 50,98% w 1921 r. i 50,44% w 1931 r. Ze względu na to, że ludność wyznania rzymskokatolickiego była grupą zarządzającą w państwie i we Lwowie, jej liczba pod koniec lat 30-tych zwiększała się na skutek procesów polonizacyjnych. Część mieszkańców, szczególnie grekokatolicy, zmieniła swoje wyznanie na rzymskokatolickie, co spowodowało wzrost liczby wyznawców kościoła rzymskokatolickiego³⁶.

Jak widać w tabeli, liczba wyznawców religii mojżeszowej we Lwowie zmalała od 35% wszystkich mieszkańców miasta w 1921 r. do 31,9% w 1931 r. Przyczyną tego zjawiska może być przyłączenie do Lwowa pobliskich miejscowości, w których zamieszkiwali grekokatolicy i rzymscy katolicy, co odzwierciedlają dane statystyczne³⁷.

Tabela 5. Ludność wyznania mojżeszowego w poszczególnych dzielnicach Lwowa w 1921 r.

Nazwa dzielnicy	Ludność ogółem	l. abs.	% w stosunku do ogółu ludności w dzielnic	% w stosunku do ogółu ludności wyznania mojżeszowego
I. Halickie	58 849	7071	12,0	9,2
II. Krakowskie	84 517	38 543	45,6	50,2
III. Żółkiewskie	32 079	19 570	61,0	25,5
IV. Łyczakowskie	31 720	4926	15,5	6,4
V. Śródmieście	12 223	6744	55,1	8,7
Razem	219 388	76 854	35,0	100

Źródło: W. Wierzbieniec, *Ludność żydowska Lwowa*, s. 291.

Tabela 6. Ludność wyznania mojżeszowego w poszczególnych dzielnicach Lwowa w 1931 r.

Nazwa dzielnicy	Ludność ogółem	l. abs.	% w stosunku do ogółu ludności w dzielnic	% w stosunku do ogółu ludności wyznania mojżeszowego
Dzielnica I	44 908	6563	14,6	6,6
Dzielnica II	55 158	31 354	53,9	31,5
Dzielnica III	47 523	25 077	52,7	25,2
Dzielnica IV	53 973	14 177	26,2	14,2
Dzielnica V	46 342	6858	14,7	6,9
Dzielnica VI	61 330	15 566	25,3	15,6
Razem	312 231	99 595	31,9	100

Źródło: W. Wierzbieniec, *Ludność żydowska Lwowa*, s. 294.

Ludność wyznania grekokatolickiego stanowiła we Lwowie 12,42% ogółu mieszkańców miasta w 1921 r. i 15,93% w 1931 r. Liczba grekokatolików we Lwowie stale wzrastała. W latach 1921-1931 zwiększyła się do 3,51%. Przyczyną tego było powiększenie obszaru miasta, tj. przyłączenie do Lwowa podmiejskich dzielnic i migracja grekokatolików do Lwowa w poszukiwaniu pracy³⁸.

Jedną z najmniejszych grup religijnych stanowili ewangelicy – 1,2-1,6% ogółu mieszkańców. Liczba ewangelików była najbardziej stabilna w omawianym okresie we Lwowie i wzrastała wyłącznie dzięki przyrostowi naturalnemu³⁹.

Zupełnie inny skład wyznaniowy odzwierciedlają dane pochodzące ze źródeł kościelnych. Dane kościelne były niepełne i często nie wykazywały z całą dokładnością liczby wiernych a także nie uwzględniały ruchów migracyjnych we Lwowie. Dane oficjalne i dane kościelne różnią się. W 1931 r. według źródeł kościelnych we Lwowie zarejestrowano 109 030 rzymskich katolików, w porównaniu z danymi spisowymi (157 490 osób) to 48 460 osób mniej, i 37 500 grekokatolików również mniej o 12 247 osób. Jeżeli spisy kościelne przeprowadzone były do przyłączenia podmiejskich dzielnic i były aktualne tylko dla Lwowa w granicach do 1930 r., to wtedy, liczba rzymskich katolików jest zaniżona o około 11 tys., a grekokatolików zawyżona na 4,5 tys. osób⁴⁰. Weryfikacja i analiza składu wyznaniowego Lwowa w latach 1918--1939 na podstawie źródeł kościelnych wymaga dalszych badań.

Wierzbieniec, *Ludność żydowska Lwowa*, s. 290.

Wnęć, Zyblikewicz, Callahan, s. 79. Tamże, s. 77.

³⁶ Szerzej na ten temat: A. Krysiński, *Rozwój stosunków etnicznych na Ziemi Czerwieńskiej w Polsce Odrodzonej*, Warszawa 1936, s. 6-16; Hryciuk, s.14-15.

Należy również odnotować, że w latach 1918-1939 we Lwowie trwały procesy zmiany wyznania (konwersje religijne). Skutkiem tych procesów było przyjmowanie obrządku rzymskokatolickiego i porzucanie obrządku greckokatolickiego albo wyznania mojżeszowego⁴¹. Do 1931 r. zmiana wyznania lub obrządku była procedurą bardzo trudną. W celu przejścia na obrządek rzymskokatolicki, trzeba było otrzymać zgodę i poparcie Watykanu. Od 1931 r. wystarczała zgoda nuncjusza apostolskiego w Polsce. W rzeczywistości, przy zmianie wyznania, wystarczało przenieść metryki z parafii greckokatolickiej do parafii rzymskokatolickiej⁴². Przyczynami konwersji we Lwowie były wpływy ekonomiczne i polityczne. Przy zmianie wyznania na rzymskokatolickie istniała możliwość otrzymania lepszej pracy albo wyższego stanowiska w hierarchii zawodowej, podniesienia statusu społecznego. Również polska władza aktywnie popierała przyjmowanie wyznania rzymskokatolickiego, a tezę tę potwierdza fakt, że wszyscy przedstawiciele elity politycznej i rządzącej w Polsce byli wyznania rzymsko-katolickiego. Strona ukraińska na podstawie danych parafii greckokatolickich podaje, że w latach 1919-1931 we Lwowie zmieniło wyznanie około 9000 osób⁴³. Problem konwersji we Lwowie wymaga dalszych badań. Warte analizy wydają się być problemy dotyczące konwersji nie tylko grekokatolików, ale i innych wyznań: ewangelickiego i mojżeszowego. Pogłębionych badań w przyszłości wymagają zarówno losy konwertytów, jak i miejsce konwersji w życiu społeczno-politycznym Lwowa w okresie międzywojennym.

Podsumowując, możemy zaznaczyć że we Lwowie najliczniejsi byli wyznawcy trzech obrządków: rzymskokatolickiego, mojżeszowego i grekokatolickiego. Według oficjalnych państwowych danych, oczywista była dominacja wyznawców Kościoła rzymskokatolickiego. Liczba grekokatolików zwiększała się powoli, natomiast zmniejszała się liczba wyznawców religii mojżeszowej.

Kategoria „narodowość” pojawia się w pierwszym powszechnym spisie ludności Polski w 1921 r. W następnym spisie, z 1931 r., nie podano takiej kategorii, jak narodowość, natomiast pytano respondentów o język ojczysty i wyznanie religijne⁴⁴.

We Lwowie w 1921 r., spośród 219 388 osób, język polski jako swój język ojczysty podało 136 519 – (62,23%) osób, język jidysz (wraz z hebrajskim) – 60 431 (27,55%) osób, język ruski (ukraiński) – 19 866 (9,06%) osób, język niemiecki – 1 625 (0,74%) osób. We Lwowie mieszkali także małe skupiska ludzi mówiących po czesku, białorusku i rosyjsku – tymi językami posługiwało się 949 (0,43%)osób⁴⁵.

⁴⁰ Hryciuk, s. 27.

⁴¹ Tamże, s. 14-15; Wnęć, Zyplikiewicz, Callahan, s. 93-108.

⁴² Hryciuk, s. 14.

⁴³ Tamże, s. 15.

⁴⁴ *Statystyka Polski*, seria C, z.58, *Drugi powszechny spis ludności*, s. 11.

⁴⁵ *Pierwszy powszechny spis ludności Rzeczypospolitej Polskiej*, s. 54.

Podczas kolejnego spisu z 1931 r., spośród 312 231 mieszkańców Lwowa, 198 212 (63,49%) osób podało jako swój język ojczysty język polski, 75 316 (24,13%) osób – język jidysz (razem z hebrajskim), 35 137 (11,26%) – język ukraiński (razem z ruskim), 2448 (0,78%) osób – język niemiecki. Ludność mówiąca w „innych językach”, przede wszystkim czeskim i rosyjskim, liczyła – 1 118 osób (0,36% ogółu mieszkańców)⁴⁶.

Tabela 7. Struktura językowa ludności Lwowa w latach spisowych 1921 i 1931 (w%).

Język	1921	1931
Polski	62,23	63,48
Ruski (Ukraiński)	9,06	11,26
Białorusinki	-	0,01
Niemiecki	0,74	0,78
Czesko-Morawsko-Słowacki	-	0,07
Rosyjski	0,00	0,15
Żydowski	27,55	21,63
Hebrajski	0,00	2,50
Inny	0,43	0,09
Nie podany	0,00	0,03
Razem	100	10

Źródło: E. Callahan, *Struktura wyznaniowa i narodowościowa Lwowa*, s. 61.

We Lwowie 1921 r., na 62,23% osób mówiących po polsku – 50,98% stanowili rzymscy katolicy, 3,36% grekokatolicy, 7,45% – wyznawcy religii mojżeszowej, 0,42% – ewangelicy⁴⁷.

Porównawszy dane ze spisów z 1921 i 1931 r. obserwujemy zwiększenie ilości osób używających języka polskiego wśród wyznań innych niż rzymskokatolickie (szczególnie obrządku grekokatolickiego i wyznania mojżeszowego). Spośród polskojęzycznych mieszkańców Lwowa, większość była obrządku rzymskokatolickiego razem z ormiańskokatolickim – 155 986 osób, co stanowi 49,9% ogółu ludności Lwowa. Ludności wyznania mojżeszowego uważającego za język ojczysty język polski było 24 007 (7,68%) osób, grekokatolicy mówiący po polsku stanowili 15 592 (5%), spośród 3 630 osób wyznania ewangelickiego 1896 (0,6% ogółu mieszkańców Lwowa i 52,23% społeczności ewangelickiej) wskazało jako swój język ojczysty polski⁴⁸.

Statystyka Polski, seria C, z.58, *Drugi powszechny spis ludności*, s. 11.

Pierwszy powszechny spis ludności Rzeczypospolitej Polskiej, s. 54. Hryciuk,

s. 12.

Tabela 8. Ludność Lwowa według wyznania i języka ojczystego na 1931 r.

Wyznanie	Ogółem	Język ojczysty, w tym:		
		Polski	Ukraiński (ruski)	Żydowski i hebrajski
Rzymskokatolickie i ormiańskokatolickie	157 490 100%	155 986 99,05%	546 0,35%	-
Grekokatolickie i obrządek wschodni	49 747 100%	15 592 31,34%	34 077 68,50%	-
Ewangelickie (różne)	3 630 100%	1896 52,23%	22 0,61%	-
Mojżeszowe	99 595 100%	24 007 24,11%	26 0,03%	75 288 75,59%
Pozostałe	1769 100%	428 24,19%	77 4,35%	28 1,58%
Ogółem	312 231	198 212	35 137	75 316

Źródło: G. Hryciuk, *Zmiany demograficzne ludności polskiej we Lwowie*, s. 15.

Na podstawie powyższych danych możemy oszacować strukturę narodowościową Lwowa z 1931 r. Liczba Polaków we Lwowie wynosiła od 158 613 osób (tj. liczba ludności, która uznawała za swój język ojczysty język polski) do 198 212 osób, (wyznawców kościoła rzymskokatolickiego). Liczba Żydów wynosiła w granicach od 99 595 osób (wyznawców religii mojżeszowej) do 75 288 osób (liczba osób dla których język jidysz był ojczystym). Liczba Ukraińców była w granicach od 35 137 osób (dla których językiem ojczystym był język ukraiński i ruski) do 49 747 (wyznawców obrządku grekokatolickiego).

Skomplikowanym problemem jest przydzielenie do jakiejś grupy narodowościowej osób wyznania grekokatolickiego mówiących po polsku. Stanowili oni 5% ogółu mieszkańców Lwowa. Nie mieli pełnego poczucia przynależności do polskiej grupy etnicznej i byli grupą z nie do końca uformowaną świadomością narodową. Często jednak ta ludność, na skutek nacisku administracyjnego, a czasami i z własnego wyboru, utożsamiała siebie z polską grupą etniczną⁴⁹.

Z 99 595 osób wyznania mojżeszowego, 25 000 uważało za swój język nie jidysz lub hebrajski, a język polski. Ze wszystkich miast II Rzeczypospolitej, Lwów zamieszkiwało najwięcej wyznawców religii mojżeszowej uważających siebie za Pola-ków⁵⁰. Przyczyną tego mogły być, oprócz nacisków administracyjnych w tych latach

⁴⁹ Tamże, s.13.

⁵⁰ Tamże, s.16.

(w przypadku Żydów raczej rzadkich), postępujące procesy asymilacji i akulturacji Żydów jeszcze sprzed 1918 roku⁵¹.

Spośród pozostałych narodowości zamieszkujących Lwów, chciałbym zwrócić uwagę na Niemców. Mniej niż połowa ewangelików uważała niemiecki za swój język ojczysty⁵². Bardzo trudno określić liczbę Ormian dlatego, że w spisach nie uznano ich za grupę narodowościową. Litwini, Czesi, Białorusini i Rosjanie razem tworzyli tak zwaną grupę „innych” narodowości i dopełniali mozaikę kulturową Lwowa w okresie międzywojennym⁵³.

Konwersję językową we Lwowie w okresie międzywojennym można wytłumaczyć następującymi przyczynami: 1) wpływ polskiej władzy, zorientowanej na wzmocnienie języka polskiego; 2) czynniki socjalne – rezygnacja z języka ojczystego mogła przynieść lepszą pracę albo awans zawodowy; 3) elitarność języka polskiego i słaby wpływ języka ukraińskiego (ruskiego) we Lwowie (dla większości grekokatolików język polski był językiem elitarnym i w jakimś stopniu wskaźnikiem kul-turalności); 4) niski (nie do końca ukształtowany) poziom świadomości narodowej zwłaszcza w grupie wyznawców grekokatolicyzmu. 5) potężny wpływ polskiej kultury masowej na sytuację językową we Lwowie. Interesujący jest podział językowy według dzielnic we Lwowie w lata 1921 i 1931, przedstawiony w poniższej tabeli.

Tabela 9. Struktura językowa we Lwowie 1921 r. Podział według dzielnic (w %).

Język	Dzielnice					Razem
	I Halicka	II Krakowska	III Żółkiewska	IV Łyczakowska	V Śródmieście	
Polski	35,56	33,01	9,23	18,32	3,88	100
Ukraiński	29,00	37,11	11,15	16,87	5,87	100
Niemiecki	34,07	42,50	3,20	16,67	3,57	100
Żydowski	6,04	51,37	28,42	4,80	9,38	100
Inne	35,62	37,21	4,12	19,45	3,59	100
Razem	26,82	38,52	14,62	14,46	5,57	100

Źródło: K. Wnęk, L. Zyblikewicz, E. Callahan, *Ludność nowoczesnego Lwowa*, s. 89.

A. Landau-Czajka, *Syn będzie Lech...Asymilacja Żydów w Polsce międzywojennej*, Warszawa 2006; L. Wasilewski, *Kwestia żydowska na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej*, Lwów 1913, s. 22-25. Zobacz też: K. Zieliński, *Żydzi galicyjscy w latach Wielkiej Wojny 1914-1918*, „Studia Żydowskie. Almanach” R. I (2011), nr 11, s. 23-27. Dla porównania procesów emancypacji, w tym asymilacji i akulturacji Żydów w Galicji i w zaborze rosyjskim, zobacz: K. Zieliński, *Galicyjskich i królewskich Żydów drogi do emancypacji*, w: *Żydzi w Lublinie – Żydzi we Lwowie. Miejsca – Pamięć – Współczesność*, red. J. Zętar, E. Żurek, S. J. Żurek, Lublin 2006, s. 29-32; *Drugi powszechny spis ludności*, s.11. G. Siudut, *Pochodzenie wyznaniowo-narodowościowe* s. 275.

Ludność polskojęzyczna zamieszkiwała głównie dzielnice: I – Halicką i II – Krakowską. Największe skupiska ludności mówiącej w języku ruskim (ukraińskim) koncentrowały się w dzielnicy IV – Łyczakowskiej. Ludność mówiąca w języku jidysz zamieszkiwała dzielnicę III – Żółkiewską. Niemieckojęzyczna ludność stanowiła we wszystkich dzielnicach poniżej 1%⁵⁴.

Tabela 10. Struktura językowa we Lwowie 1921 r. Podział według dzielnic (w %).

Język	Dzielnice				
	I Halicka	II Krakowska	III Żółkiewska	IV Łyczakowska	V Śródmieście
Polski	82,49	53,31	39,28	78,86	43,35
Ukraiński	9,79	8,72	6,90	10,56	9,54
Niemiecki	0,94	0,82	0,16	0,85	0,47
Żydowski	6,21	36,73	53,53	9,14	46,36
Inny	0,57	0,42	0,12	0,58	0,28
Razem	100	100	100	100	100

Źródło: K. Wnęk, L. Zyblikewicz, E. Callahan, *Ludność nowoczesnego Lwowa*, s. 90.

W roku 1926 ludność polskojęzyczna mieszkała głównie w dzielnicach IV – 77,97% oraz I – 80,94%. Mieszkańcy mówiący w języku jidysz skupieni byli w dzielnicy III – 46,23%, V – 35,97% i w II – 32,01%. Ludność ukraińskojęzyczna rozmieszczona była równomiernie we wszystkich dzielnicach, największe jej skupiska zamieszkiwały dzielnice IV – 12,21%, V – 11,89%, oraz I – 11,15%⁵⁵.

Tablica 11. Struktura językowa ludności we Lwowie 1931 r. Podział według dzielnic.

Język	Dzielnice					
	I	II	III	IV	V	VI
Polski	33 900	28 544	22 027	35 693	36 572	41 530
Ukraiński	5 492	4 295	4 938	7 177	4 754	8 481
Żydowski	4 653	25 107	20 365	10 408	4 198	10 585
Razem	44 908	58 155	47 523	53 973	46 342	61 330

Źródło: G. Hryciuk, *Zmiany demograficzne ludności polskiej we Lwowie*, s. 17.

Poddawszy analizie tabelę, można określić rozmieszczenie grup językowych we Lwowie w 1931 r. Polskojęzyczni mieli przewagę w dzielnicy V oraz dzielnicy

I, gdzie stanowili 68,18% i 64,12% ogółu mieszkańców. Największy udział ludności ukraińskojęzycznej obserwujemy w dzielnicy I – 18,93% – 9240 osób, i dzielnicy VI – 20,1% – 10 915 osób. Ludność mówiąca w języku jidysz zamieszkiwała dzielnice II i III, gdzie stanowiła ponad 50% ogółu ludności.

Przedstawiony powyżej zarys struktury narodowościowej Lwowa może świadczyć o tym, że dominującym językiem we Lwowie w lata 1918-1939 był polski, a Polacy stanowili prawie 50% ogółu mieszkańców, drudzy w kolejności byli Żydzi, a trzeci – Ukraińcy.

III. Struktura ludności we Lwowie w latach 1918-1939 według wieku.

Kształt struktury wieku we Lwowie w okresie międzywojennym był wynikiem wydarzeń wojennych w latach 1914-1920. Odpowiednio zmieniła się ilość osób pewnych grup wiekowych. Dane dotyczące struktury wiekowej odnotowano w pierwszym powszechnym spisie ludności z 1921 r.

Tabela 12. Struktura ludności cywilnej Lwowa w 1921 r. (%).

Wiek	Ludność		
	Mężczyźni	Kobiety	Razem
0-9	15,58	12,48	13,88
10-19	22,58	21,00	21,71
20-29	18,31	22,41	20,56
30-39	16,07	16,13	16,10
40-49	12,60	12,24	12,40
50-59	9,06	8,71	8,87
60 i >	5,80	7,04	6,84
Razem	100,00	100,00	100,00

Źródło: K. Wnęk, L. Zyblikewicz, E. Callahan, *Ludność nowoczesnego Lwowa*, s. 65.

W 1921 r. największą grupę w strukturze wiekowej Lwowa tworzyły osoby w wieku 10-19 lat i stanowiły – 21,71% ogółu mieszkańców. Na drugim miejscu była grupa w wieku 20-29 lat – 20,56% i na trzecim grupa osób w wieku 30-39 lat – 16,10%. W 1921 r. we Lwowie osoby do lat 19 stanowiły – 35,6% populacji miasta, osoby od 20 roku życia do 59 roku życia – 57,91%, osoby po roku 60 życia – 6,49%.

⁵⁴ Wnęk, Zyblikewicz, Callahan, s. 90.

⁵⁵ Tamże, s. 90-91; Pazyra, s. 432.

Tabela 13. Ludność Lwowa według wieku w 1921 r. Wskaźnik struktury według płci i wskaźnik feminizacji w przedziałach wiekowych (%).

Wiek	Ludność		
	mężczyźni (%)	kobiety (%)	kobiet na 100 mężczyzn
0-9	50,76	49,23	97
10-19	47,03	52,97	113
20-29	40,29	59,71	148
30-39	45,14	54,86	122
40-49	45,95	54,05	118
50-59	46,21	53,79	116
60 i >	40,48	59,52	147
Razem	45,23	54,77	121

Źródło: K. Wnęk, L. Zyblikewicz, E. Callahan, *Ludność nowoczesnego Lwowa*, s. 65.

W 1931 r. ludność od 10 do 20 lat jest nieliczna – wyraźna jest luka, skutek wydarzeń I wojny światowej, gdy rodziło się mniej dzieci. Dzieci 14-letnie są najmniejszą grupą w piramidzie wieku ludności cywilnej Lwowa w 1931 r. Najliczniejsze są osoby w 20-24 roku życia, ze znaczną przewagą kobiet. Największą grupę stanowili mieszkańcy w grupie wiekowej 20-29 lat – 13,4% osób, ludzie w wieku 25-29 lat byli drugą grupą wiekową – 11,39% ogółu mieszkańców. Kobiety zaczynają dominować w grupie od 15-19 lat⁵⁶.

Tabela 14. Struktura wieku ludności cywilnej Lwowa w 1931 r. (%).

Wiek	Ludność		
	Mężczyźni	kobiety	kobiet na 100 mężczyzn
0-4	7,29	5,18	6,49
5-9	8,90	7,27	8,01
10-14	6,69	5,36	5,97
15-19	9,29	9,74	9,54
20-24	13,08	13,67	13,40
25-29	11,45	11,35	11,39
30-34	8,56	9,26	8,94
35-39	6,82	7,56	7,22
40-44	6,19	6,56	6,39

⁵⁶ Wnęk, Zyblikewicz, Callahan, s. 67.

45-49	5,58	5,67	5,63
50-54	4,90	4,89	4,90
55-59	4,02	4,20	4,12
60-64	3,09	3,32	3,21
65-69	2,12	2,51	2,33
70-74	1,21	1,57	1,40
75-79	0,52	0,72	0,63
80-84	0,21	0,32	0,27
85-89	0,07	0,14	0,11
90->	0,03	0,07	0,05
Razem	100,00	100,00	100,00

Źródło: K. Wnęk, L. Zyblikewicz, E. Callahan, *Ludność nowoczesnego Lwowa*, s. 67.

Tabela 15. Ludność Lwowa według wieku w 1931 r. Wskaźnik struktury według płci i wskaźnik feminizacji w przedziałach wiekowych.

Wiek	Ludność		
	M (%)	K (%)	K/100M
0-4	51,22	48,78	95
5-9	50,61	49,39	98
10-14	51,06	48,94	96
15-19	44,40	55,60	125
20-24	44,47	55,53	125
25-29	45,78	54,22	118
30-34	43,61	56,39	129
35-39	43,01	56,99	132
40-44	44,11	55,89	127
45-49	45,21	54,79	121
50-54	45,63	54,37	119
55-59	44,46	55,54	125
60-64	43,78	56,22	128
65-69	41,43	58,57	141
70-74	39,13	60,87	156
75-79	37,68	62,32	165
80-84	35,17	64,83	184
85-89	29,28	70,72	242
90->	24,32	75,68	311
Razem	45,57	54,43	119

Źródło: K. Wnęk, L. Zyblikewicz, E. Callahan, *Ludność nowoczesnego Lwowa*, s. 68.

Tablica 16. Mediana wieku ludności Lwowa w latach 1921-1931.

Rok	Mężczyźni	Kobiety	Razem
1921	26,46	27,37	27,01
1931	27,08	28,59	27,90

Źródło: K. Wnęk, L. Zyblikewicz, E. Callahan, *Ludność nowoczesnego Lwowa*, s. 69.

Analizując tabelę, można zauważyć, że w latach 1921-1931 mediana wieku wzrosła i świadczyć to może o rozpoczęciu się procesu starzenia ludności we Lwowie.

Tabela 17. Struktura wieku ludności Lwowa w latach 1921-1931.

Wiek	1921	1931
0-14	24,35	20,46
15-49	60,30	62,51
50 i >	15,35	17,02

Źródło: K. Wnęk, L. Zyblikewicz, E. Callahan, *Ludność nowoczesnego Lwowa*, s. 69.

Tabela 18. Struktura wieku ludności Lwowa w latach 1921-1931 (%). Mężczyźni.

Wiek	1921	1931
0-14	27,04	22,87
15-49	58,54	58,10
50 i >	14,86	16,16

Źródło: K. Wnęk, L. Zyblikewicz, E. Callahan, *Ludność nowoczesnego Lwowa*, s. 69.

Tabela 19. Struktura wieku ludności Lwowa w latach 1921-1931 (%). Kobiety.

Wiek	1921	1931
0-14	22,13	18,45
15-49	62,12	58,10
50 i >	15,75	17,74

Źródło: K. Wnęk, L. Zyblikewicz, E. Callahan, *Ludność nowoczesnego Lwowa*, s. 69.

Udział procentowy dzieci (0-14) w okresie międzywojennym maleje, natomiast wzrasta odsetek starszych osób od lat 50 i więcej. Zwiększa się również odsetek ludności w wieku od lat 15 do 49. Świadczyć to może o napływie młodych ludzi do Lwowa w poszukiwaniu pracy⁵⁷. Podsumowując, możemy stwierdzić, że społeczeństwo Lwowa w okresie międzywojennym było stosunkowo młode, ale miało tendencję do starzenia się.

⁵⁷Tamże, s. 70.

Spis z 1921 r. wykazał spadek liczby mężczyzn w ogólnej liczbie mieszkańców Lwowa – do 45,25% (99 266 osób), co można wytłumaczyć wydarzeniami wojennymi. Pomimo tego, obserwujemy wzrost liczby kobiet – do 54,75% (120 122 osób)⁵⁸. Wskaźnik feminizacji był wysoki, wzrastał w starszych grupach wiekowych, a szczególnie w grupie lat 20-29, gdzie było 148 kobiet na 100 mężczyzn. Rok 1931 pokazał słaby wzrost liczby mężczyzn – do 45,57% (142 555 osób) i spadek liczby kobiet. Oprócz tego widoczna była przewaga kobiet w społeczeństwie miasta Lwowa⁵⁹.

Struktura poszczególnych narodowości we Lwowie w latach 1918-1939 według wieku i płci miała swoją specyfikę. W roku 1921 na 111 860 (50,98%) Polaków (ludności wyznania rzymskokatolickiego) 38 754 (34%) stanowiły dzieci i młodzież do lat 19. Średni wiek Polaków to 27,46 lat. Wśród rzymskich katolików na 100 mężczyzn przypadało 130 kobiet. Najmłodszą społecznością we Lwowie była żydowska, na 76 854 Żydów było 28 744 osób (37,4%) w wieku do 19 lat. Średni wiek Żydów wynosił 25,68 lat. Wśród Żydów na 100 mężczyzn przypadało 110 kobiet. Na 27 269 Ukraińców – 9 491 (34%) to osoby do 19 roku życia, średni wiek wynosił 27,69 lat. Na 100 mężczyzn przypadało 120 kobiet. Spośród nielicznej grupy Niemców, 3 405 osób, dzieci i młodzieży do 19 lat było 1019 (29,9%) osób. Średni wiek wynosił 28 lat, więc ta grupa była najstarszą w strukturze wiekowej ludności Lwowa⁶⁰.

Tabela 20. Struktura ludności żydowskiej Lwowa według płci i wieku w latach 1921 i 1931.

Wiek	1921			1931			Kobiety na 100 mężczyzn w roku	
	Mężczyźni %	Kobiety %	Razem	Mężczyźni %	Kobiety %	razem	1921	1931
0-9	7,7	7,3	15,0	8,3	7,9	16,2	94,6	94,9
10-19	10,7	11,7	22,4	7,5	7,4	14,9	109,0	98,2
20-29	9,0	12,0	21,0	10,2	12,0	22,2	132,1	118,1
30-39	7,3	7,9	15,2	7,7	8,9	16,6	108,3	114,9
40-49	5,6	5,9	11,5	5,9	6,4	12,3	106,5	107,5
50-59	4,3	4,0	8,3	4,5	4,8	9,3	96,2	108,2
60 i więcej	3,0	3,4	6,4	3,9	4,4	8,3	114,4	111,1
Niewiadomy	0,1	0,1	0,2	0,1	0,1	0,2	30,8	125,7
Razem	47,7	52,3	100,0	48,1	51,9	100,0	109,7	107,7

Źródło: W. Wierzbieniec, *Ludność żydowska we Lwowa*, s. 305.

Pierwszy powszechny spis ludności Rzeczypospolitej Polskiej, s. 55.

Drugi powszechny spis ludności, s. 11.

Pierwszy powszechny spis ludności Rzeczypospolitej Polskiej, s. 55.

Spis z 1931 r. wykazał zmiany w strukturze wiekowej spośród różnych grup narodowościowych.

Tabela 21. Struktura wieku ludności Lwowa według wieku i wyznań religijnych w roku 1931.

Wiek	Ogółem	Wyznanie		
		Rzymskokatolickie Ormiańskokatolic- kie	Greckokatolickie obrzędok wschodni	Mojżeszowe
Ogółem	312 231	157 940 100%	49 747 100%	99 595 100%
0-9	45 188	23 411 14,87%	4976 10,00%	16 221 16,29%
10-19	48 320	23 965 15,22%	8870 17,83%	14 790 14,85%
20-29	77 280	38 507 24,25%	15 279 30,71%	22 147 22,24%
30-39	50 371	25 725 16,33%	6938 13,95%	16 578 16,64%
40-49	37 471	18 731 11,89%	5743 11,55%	12 208 12,26%
50-59	28 107	13 867 8,81%	4516 9,08%	9267 9,30%
60-69	17 283	8949 5,68%	2433 4,89%	5630 5,65%
Powyżej 70	8 211	4335 2,75%	989 1,99%	2754 2,77%

Źródło: G. Hryciuk, *Zmiany demograficzne*, s. 20.

Na 157 940 Polaków przypadało 47 376 (30,09%) osób w wieku do 19 lat. Nadał istniała przewaga kobiet nad mężczyznami, która wzrastała w starszych grupach wiekowych. Kategorię osób w wieku produkcyjnym do lat 60 tworzyło 96 830 (61,48%) osób. Wśród populacji Żydów liczącej 99 595 osób, młodzież do 19 lat liczyła 31 011 osób (31%). Wśród Ukraińców grupa osób do 19 lat liczyła 13 846 (27%) mieszkańców, a grupa osób w wieku od 20 do 29 lat stanowiła ponad 30% Ukraińców⁶¹.

IV. Struktura społeczno-zawodowa ludności Lwowa w latach 1918-1939.

Lwów w okresie międzywojennym nie był miastem o charakterze przemysłowym. Władza polska nie planowała stworzenia we Lwowie centrum przemysłowego, więc nie zakładano tu dużych fabryk⁶². W mieście dominowały usługi, handel i rzemiosło. Ekonomiczny rozwój miasta w latach 1918-1939 determinował strukturę zawodową.

Tabela 22. Ludność czynna zawodowo według działów i gałęzi zawodu we Lwowie na 1921 r.

Zawód	Ogółem	Czynni zawodowo	Bierni zawodowo
Rolnictwo i Leśnictwo wraz z hodowlą, ogrodnictwem i rybactwem.	2811	1240	1571
Górnictwo i przemysł	48 709	21 053	27 659
Handel i ubezpieczenia	52 042	21 159	30 883
Komunikacja i transport	24 511	8550	15 961
Służba publiczna, wolne zawody, w tym:	33 231	14 865	18 366
1) administracja państwowa	18 083	6976	11 107
2) służba zdrowia	3377	1834	1543
3) organizacje i instytucje społeczne	1310	868	442
4) kościół	1556	824	732
5) szkolnictwo i wychowanie	7292	3539	3753
6) nauka, literatura i sztuka	368	179	189
7) teatr muzyka i widowiska i sport	1245	645	600
Armia, marynarka lotnictwo wojskowe	7701	3616	4085
Służba domowa i inne usługi osobiste	13 453	11 768	1685
Bezrobotni i osoby nie pracujące zawodowo	25 470	15 859	9611
Bez bliższego określenia zawodu	11 460	5488	5972

Źródło: *Pierwszy powszechny spis ludności Rzeczypospolitej Polskiej*, s.239.

W latach 1918-1939 większość mieszkańców Lwowa nie pracowała w sektorze przemysłowym, 70-80% mieszkańców pracowało poza przemysłem. W takich bran-

zach jak przemysł i górnictwo pracowało od 20% mieszkańców w 1921 r. do 29% w 1931 r. Pracownicy handlu stanowili 20% ludności, 13% osób pracowało jako służba domowa, 4-5% w oświacie⁶³.

Pośród Polaków dominowali pracownicy przemysłowi, pracownicy komunikacji miejskiej, służby publicznej, nauczyciele w placówkach oświatowych. Polacy pracowali również w sferze służb bezpieczeństwa. Ludność Polska zajmowała najważniejsze posady w zarządzaniu i administracji Lwowa. Natomiast Żydzi dominowali w handlu. Z kolei 1/3 z nich pracowała w zakładach przemysłowych. Ludność żydowska dominowała w wolnych zawodach (lekarze, adwokaci, notariusze). Ukraińcy dominowali wśród zatrudnionych w charakterze służby domowej, z kolei najliczniejszą grupą wśród osób bez zatrudnienia stanowili Polacy⁶⁴.

Tabela 23. Ludność Lwowa według stanowiska społecznego (poza rolnictwem) oraz wyznania zgodnie ze Spisem ludności 1931 r.

Zawód	Ogółem	Rzymskokatolickie i ormiańskokatolickie	Greckokatolickie i obrządek wschodni	Mojżeszowe
Rolnictwo	3372	2069		639
Leśnictwo, ogrodnictwo i rybactwo. Czynni i bierni: Czynni:	1042 524	735 363	178 104	38
Górnictwo i przemysł Czynni i bierni: Czynni:	93 649 45 308	43 436 20 941	15 392 8595	33 638 15 119
Handel i ubezpieczenia Czynni i bierni: Czynni:	64 155 30 797	16 291 8807	7033 4070	19 682 12 738
Komunikacja i transport Czynni i bierni: Czynni:	31 379 11 080	22 935 8 126	3849 1354	3784 1304
Służba publiczna, kościół, i inst. społ. Czynni i bierni: Czynni:	20 689 9937	14 187 6970	2264 1110	1714
Szkolnictwo i wychowanie Czynni i bierni: Czynni:	12 825 7242	7406 4196	1612 891	1956

Lecznictwo, utrzymywanie czystości, zakłady opieki społecznej Czynni i bierni: Czynni:	11 444 6944	5697 3701	1559 1016	2127
Służba domowa: Czynni i bierni: Czynni:	21 521 21 015	10 688 10 337	9782 9676	682
Utrzymujące się bez pracy zarobkowej Czynni i bierni: Czynni:	42 800 17 364	27 838 11 805	6847 2806	7083 2393
Osoby o zawodzie nie określonym Czynni i bierni: Czynni:	9357 4740	6208 2973	592 345	2388 1337

Źródło: G. Hryciuk, *Zmiany demograficzne*, s. 24; *Drugi powszechny spis ludności*, s. 96-126.

Interesujące są dane dotyczące struktury zawodowej mieszkańców Lwowa pracujących w szkołach i organizacjach pozaszkolnych. W 1931 r. w szkolnictwie najwięcej czynnych pracowników było narodowości polskiej – 4196 osób, na drugim miejscu żydowskiej – 1956 osób, a na trzecim - ukraińskiej – 891 osób. Oczywiście Polacy, Żydzi i Ukraińcy dominowali w szkołach założonych dla dzieci swoich narodowości.

V. Oświata i wykształcenie ludności Lwowa w latach 1918-1939.

Lwów w okresie międzywojennym był jednym z największych centrów oświatowych II Rzeczypospolitej. We Lwowie w 1929 r. znajdowały się następujące uczelnie: Uniwersytet Jana Kazimierza (z wydziałami teologicznym, prawnym, filozoficznym i lekarskim), Politechnika (z wydziałami: komunikacyjnym, architektonicznym, mechanicznym, chemicznym, rolniczo-leśnym i ogólnym), Wyższa Szkoła Handlu Zagranicznego, Akademia Medycyny Weterynaryjnej, 14 gimnazjów państwowych i 16 prywatnych, 8 seminariów nauczycielskich; szkoła przemysłowa ze szkołą majstrów budowlanych, szkoła ekonomiczno-handlowa z liceum handlowym, 3 szkoły handlowe, szkoła przemysłowo-handlowa, szkoła rzemiosł, szkoła koszykarska; 17 szkół zawodowych dokształcających; 6 szkół zawodowych żeńskich, państwowe seminarium ochraniarek, konserwatorium muzyczne, 45 szkół powszechnych miejskich, 23 prywatne⁶⁵.

⁶³ Centralny Państwowy Archiwum we Lwowie – Centralny Derżawnyj Istorycznyj Archiw u Lwovi (dalej:CDIAL), F. 179 – Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego, op. 2a, spr. 887, ark. 6-7; CDIAL, F. 179, op. 2a, spr. 1083, ark. 2; CDIAL, F. 179, op. 2a, spr. 1026, ark. 36-37. Por: *Księga Adresowa Polski (Wraz z w.m. Gdańskiem) dla Handlu, Przemysłu Rzemiosł i Rolnictwa*, Warszawa 1929, s. 685.

⁶³ Bonusiak, *Lwów*, s. 196-197.

⁶⁴ Hryciuk, s. 25.

Tabela 24. Poziom oświaty i wykształcenia ludności Lwowa w wieku 10 lat i wyżej w 1921 r.

	Razem	Mężczyźni	Kobiety
Ludność obecna w dniu spisu	188 754	83 685	105 069
Domowe wykształcenie	8636	3361	5275
Początkowe wykształcenie	110 777	45 789	64 988
Średnie wykształcenie	25 065	11 794	13 271
Zawodowe średnie i niższe wykształcenie	8772	4871	3901
Wyższe wykształcenie	12 828	10 822	2006
Niewiadome	1948	678	1270
Analfabeci	19 166	5818	13 348
Umiejętność czytania niewiadoma	1562	552	1 010

Źródło: Pierwszy powszechny spis ludności Rzeczypospolitej Polskiej, s. 102.

W 1921 r. we Lwowie najwięcej ludności skończyło szkołę podstawową – 110 777 osób, z których 45 789 to mężczyźni a 64 988 to kobiety. Jak widać ze spisu, w dziedzinie oświaty podstawowej dominowały kobiety było ich 1,5 razy więcej. Osób ze średnim wykształceniem było 25 065. Odsetek kobiet na tym etapie edukacji zmniejsza się. Na 13 271 kobiet przypadało 11 794 mężczyzn. Pośród osób z zawodowym i wyższym wykształceniem dominowali mężczyźni. Wyższe wykształcenie miało 12 828 osób, z których 10 822 to mężczyźni a 2006 to kobiety. W 1921 r. we Lwowie zafiksowano 19 166 analfabetów – mniej niż 10% mieszkańców miasta. Najwięcej analfabetów było pośród kobiet – 13 348 osób.

Dysponujemy danymi dotyczącymi oświaty poszczególnych grup narodowościowych we Lwowie z pierwszego powszechnego spisu ludności z 1921 r.

Tabela 25. Stan oświaty ludności wyznania rzymsko-katolickiego we Lwowie na 1921 r.

	Ludność obecna w dniu spisu			Nie umiało czytać		
	Razem	Mężczyźni	Kobiety	Razem	Mężczyźni	Kobiety
0-5	8200	4 084	4 116	8124	4046	4078
6	1354	648	706	704	327	377
7	1769	912	857	283	150	133
8	1884	898	986	133	72	61
9	2063	1030	1033	93	45	48

10	2236	1095	1141	85	33	52
11	2285	1087	1198	61	27	34
12	2117	1022	1095	53	25	28
13	2333	1160	1173	51	23	28
14	2243	1039	1204	59	22	37
15	2334	1095	1239	64	19	45
16	2343	1137	1297	75	24	51
17	2562	1071	1491	58	17	41
18	2604	1100	1504	66	18	48
19	2418	1025	1393	67	20	47
20	2365	914	1451	97	18	79
21	2428	836	1592	102	11	91
22-24	6857	2562	4295	204	39	165
25-29	11 065	4578	6487	404	81	323
30-39	18 337	7977	10 360	1057	250	807
40-49	14 071	6148	7923	1277	329	948
50-59	10 160	4288	5872	1409	418	991
60 i wyżej	7669	2789	4880	1066	274	792
Niewiadomy	72	39	33	2	-	2
Ogółem	111 860	48 534	63 323	15 594	6 288	9 303

Źródło: Pierwszy powszechny spis ludności Rzeczypospolitej Polskiej, s. 54.

Tabela 26. Oświata i wykształcenie ludności greckokatolickiej we Lwowie na 1921r.

	Ludność obecna w dniu spisu			Nie umiało czytać		
	Razem	Mężczyźni	Kobiety	Razem	Mężczyźni	Kobiety
0-5	1609	866	743	1596	856	740
6	310	163	147	171	84	87
7	441	253	188	96	64	32
8	431	226	205	41	20	21
9	512	281	231	44	23	21
10	506	277	229	40	21	19
11	564	322	242	32	17	15
12	583	322	261	41	13	28
13	590	336	254	37	15	22
14	604	308	296	46	9	37
15	592	291	301	47	15	32
16	635	293	342	70	17	53

17	662	301	361	65	13	52
18	706	289	417	96	16	80
19	676	242	434	101	19	82
20	642	218	424	109	12	97
21	667	229	438	93	16	77
22-24	1613	587	1026	260	43	217
25-29	2401	854	1547	443	85	358
30-39	4638	2016	2622	1124	267	857
40-49	3873	1852	2021	1216	375	841
50-59	2576	1283	1293	1104	413	691
60 i wyżej	1430	591	839	612	200	412
Niewiadomy	8	-	8	2	-	2
Ogółem	27 269	12 400	14 869	7486	2613	4873

Źródło: Pierwszy powszechny spis ludności Rzeczypospolitej Polskiej, s. 55.

Tabela 27. Oświata i wykształcenie ludności wyznania mojżeszowego we Lwowie w 1921 r.

	Ludność obecna w dniu spisu			Nie umiało czytać		
	Razem	Mężczyźni	Kobiety	Razem	Mężczyźni	Kobiety
0-5	5839	3041	2798	5747	2985	2762
6	1046	537	509	458	241	217
7	1438	741	697	274	149	125
8	1498	734	764	135	79	56
9	1660	844	816	112	62	50
10	1665	857	808	89	54	35
11	1735	848	887	88	48	40
12	1716	816	900	71	37	34
13	1670	822	848	69	37	32
14	1797	883	914	71	34	37
15	1622	759	863	62	34	28
16	1743	853	890	78	33	45
17	1728	825	903	70	30	40
18	1823	816	1 007	88	33	55
19	1764	777	987	89	36	53
20	1697	694	1003	68	20	48
21	1848	741	1107	104	44	60
22-24	5115	2126	2989	248	87	161
25-29	7502	3400	4102	425	160	265

30-39	11 653	5593	6060	1071	379	692
40-49	8824	4273	4551	1456	446	1010
50-59	6424	3274	3150	1452	513	939
60 i wyżej	4942	2296	2698	1623	521	1102
Niewiadomy	123	94	29	7	4	3
Ogółem	76 854	36 644	40 210	13 955	6066	7889

Źródło: Pierwszy powszechny spis ludności Rzeczypospolitej Polskiej, s. 55.

Tabela 28. Oświata i wykształcenie ludności innych wyznań we Lwowie na 1921 r.

	Ludność obecna w dniu spisu			Umiało czytać		
	Razem	Mężczyźni	Kobiety	Razem	Mężczyźni	Kobiety
0-5	209	115	94	209	115	94
6	35	18	17	21	10	11
7	34	13	21	1	-	1
8	51	25	26	1	1	-
9	47	19	28	3	-	3
10	63	33	30	2	2	-
11	58	36	22	1	-	1
12	54	29	25	1	1	-
13	62	31	31	4	3	1
14	71	38	33	2	2	-
15	57	25	32	3	2	1
16	70	38	32	3	1	2
17	62	28	34	2	1	1
18	74	29	45	7	3	4
19	72	28	44	1	-	1
20	80	29	51	5	1	4
21	78	38	40	5	2	3
22-24	298	139	159	12	2	10
25-29	402	210	192	21	8	13
30-39	659	342	317	28	12	16
40-49	416	217	199	26	7	19
50-59	280	138	142	16	7	9
60 i wyżej	172	70	102	14	4	10

Niewiadomy	1	-	1	1	-	1
Ogółem	3405	1688	1717	398	184	205

Źródło: *Pierwszy powszechny spis ludności Rzeczypospolitej Polskiej*, s. 55.

Najmniej analfabetów – 11,68% – było w grupie tak zwanych „innych” wyznań. Chodzi tu o ewangelików, czyli Niemców, którzy zostali po 1918 roku jako urzędnicy, nauczyciele i profesorowie. Większość z nich posiadała średnie i wyższe wykształcenie. Polacy według danych spisowych byli drugą grupą, w której odsetek analfabetów był najniższy. Na 1921 r. odnotowano 13,94% analfabetów spośród wyznawców religii rzymskokatolickiego. Wśród Żydów – 18,15% stanowili analfabeci. Spośród Ukraińców 27,45% stanowiły osoby, które nie umiały ani czytać, ani pisać. W grupie tej dominowały kobiety i seniorzy. Taki niski poziom wykształcenia u Żydów i Ukraińców można wytłumaczyć przyczynami ekonomicznymi i politycznymi. Ukraińcy nie mieli wystarczających środków materialnych, żeby uczęszczać do szkół. Język polski był ignorowany ze względów politycznych, więc część ludności ukraińskiej i żydowskiej była zapisana w spisie jako osoby nie mówiące i nie piszące po polsku. Niejasne jest bowiem, jak autorzy spisu definiowali bycie analfabetą. Czy umiejętność pisanie i czytania po hebrajsku, jidysz lub ukraińsku była tożsama z byciem piśmiennym w ogóle, czy też wszyscy nie potrafiący czytać i pisać w języku polskim automatycznie byli uznawani za analfabetów.

W spisie z 1931 r. brak danych dotyczących statystyki oświaty i wykształcenia różnych grup wyznaniowych. Znajdujemy jednak dane odnoszące się do wykształcenia ludności w wieku powyżej lat 10-ciu (z podziałem na dzielnice). Musimy również odnotować, że w związku z przyłączeniem podmiejskich dzielnic w 1930 roku, zmienił się skład ludnościowy, wskutek czego uległa zmianie struktura wykształcenia mieszkańców Lwowa.

Tabela 29. Ludność w wieku lat 10 i wyżej według wykształcenia.

Wykształcenie	Razem	Mężczyźni	Kobiety
Domowe	8636	3361	5275
Początkowe	110 777	45 789	64 988
Średnie	25 065	11 794	13 271
Zawodowe średnie i wyższe	8772	4871	3901
Niewiadome	1948	678	1270

Nie umiało czytać (analfabeci)	19 166	5818	13 348
Umiejętność czytania nie wiadoma	1562	552	1010
Ogółem	188 754	83 685	105 069

Źródło: *Drugi powszechny spis ludności*, s. 102-103.

Tabela 30. Ludność w wieku 10 lat i więcej według umiejętności czytania i pisania i według dzielnic na 1931 r.

Dzielnice	Ogółem	Umiało czytać i pisać	Umiało tylko czytać	Nie umiało czytać ani pisać	Umiejętność czytania i pisania nie wiadoma
1	36 776	33 892	211	2567	106
2	47 921	41 158	335	6141	283
3	39 434	34 720	269	4240	205
4	47 509	44 106	277	2937	189
5	40 451	37 809	224	2297	121
6	54 952	50 899	322	2950	781
Razem	267 043	242 584	1638	21 132	1685

Źródło: *Drugi powszechny spis ludności*, s. 20.

Z powyższej tabeli wynika, że w 1931 roku we Lwowie było 22 817 analfabetów (razem z osobami, u których umiejętność czytania i pisania była niewiadoma), co stanowiło 8,5% ludności w wieku powyżej dziesiątego roku życia. Najwięcej wykształconych osób zamieszkiwało dzielnicę V, i dzielnicę I. Najwięcej analfabetów zamieszkiwało dzielnicę II i dzielnicę III. Od lat 30-tych XX w. zmniejsza się poziom analfabetyzmu. Ludzie, którzy nie umieli ani pisać, ani czytać byli w większości w starszym wieku, więc zmniejszała się liczba mieszkańców Lwowa, którzy byli niewykształceni. Na zmniejszenie liczby analfabetów wpłynęła również polityka oświatowa Polski – wprowadzono szkolny obowiązek od 7 lat i organizowano kursy nauki czytania i pisania w języku polskim (dla osób, których nie obejmował obowiązek nauki w szkołach podstawowych).

Podsumowanie.

Lwów w okresie międzywojennym był jednym z najważniejszych centrów życia politycznego i oświatowego Polski. Pierwsze spisy mieszkańców przeprowadzono w XVIII wieku, systematyczne wprowadziła władza austriacka od 1857 r. W latach 1918-1939 w II Rzeczypospolitej zorganizowano dwa spisy powszechne – w roku 1921 i 1931.

Analizując wyniki tych spisów możemy stwierdzić, że Lwów w okresie istnienia II Rzeczypospolitej był miastem wielonarodowym. Pod względem wielkości zajmował trzecie miejsce, po Warszawie i Łodzi. Mniejszości narodowe stanowiły około 50% ogółu mieszkańców. Prawie 50% ludności we Lwowie stanowili rzymscy katolicy, 35% wyznawcy religii mojżeszowej, 12% ludność wyznania greckokatolickiego. Do charakterystyki struktury narodowościowej Lwowa w latach 1918--1939 wykorzystano dwa kryteria: język ojczysty i wyznanie religijne, przy czym to drugie należy uznać za bardziej wiarygodne. Porównawszy językowy i religijny skład Lwowa, możemy stwierdzić, że większość wyznawców kościoła rzymskokatolickiego była narodowości polskiej, większość osób wyznania greckokatolickiego była Ukraincami, a większość osób wyznania mojżeszowego – Żydami. Fakt, że część osób wyznania greckokatolickiego lub mojżeszowego uważała język polski za ojczysty, może świadczyć o asymilacji narodowej. Często były to osoby, które miały słabą świadomość narodową i należały do grupy przejściowej od narodowości ukraińskiej, żydowskiej lub niemieckiej do polskiej; czasami decyzja o deklarowaniu języka polskiego jako ojczystego podyktowana też była względami pragmatycznymi. Konwersje narodowościowe we Lwowie wynikały z przyczyn politycznych i społecznych.

Porównując strukturę językową i religijną, możemy ustalić ewentualną liczbę ludności żydowskiej w mieście. W 1921 r. wynosiła ona od 60 431 osób (deklarujący jidysz i hebrajski, 27,55% ogółu mieszkańców) do 76 854 osób (deklarujący wyznanie mojżeszowe, 35,03% ogółu mieszkańców). W 1931 r. liczba Żydów wynosiła od 75 316 osób (deklarujący jidysz i hebrajski, 24,13% ogółu mieszkańców) do 99 595 osób (wyznawcy religii mojżeszowej, 31,9% ogółu mieszkańców). Ważny jest fakt, że w 1931 r., spośród 198 212 osób (63,49% wszystkich mieszkańców Lwowa), którzy zadeklarowali język polski jako ojczysty, przedstawicieli wyznania mojżeszowego było 24 007 (12,11% wszystkich polskojęzycznych mieszkańców miasta)⁶⁶. Trudno ustalić konkretną liczbę Żydów we Lwowie w 1939 r., ponieważ dane statystyczne nie uwzględniały ludności napływowej, a miasto było okupowane przez Związek Radziecki. Analizując badania struktury narodowościowej we Lwowie, możemy

oszacować maksymalną liczbę Żydów – wyznawców religii mojżeszowej – w 1939 r. od 102 200⁶⁷ do 104 800 osób⁶⁸.

Jeśli chodzi o strukturę wiekową w okresie międzywojennym, dzieci i młodzież do 19 lat stanowiły prawie 30% całego społeczeństwa Lwowa. Pod koniec lat 30-tych XX wieku przeważała w tej grupie ludność polska, żydowska i ukraińska. Struktura zawodowa i społeczna mieszkańców Lwowa odzwierciedlała dominację Polaków, jako nacji zarządzającej zarówno w państwie, jak i w mieście. Na drugim miejscu w hierarchii społecznej byli Żydzi, spośród których 33,8% (całej populacji Żydów we Lwowie) zajmowało się „przemysłem” (w tym o charakterze rzemieślniczym) a 40% handlem⁶⁹. Ukraińcy w strukturze społecznej i zawodowej zajmowali ostatnie miejsce.

Lwów w okresie międzywojennym był miastem wielonarodowym, które przy tym było ośrodkiem polskości. Leżący w południowo-wschodniej części II Rzeczypospolitej Lwów był tak miejscem sporów narodowościowych, jak i przykładem prób porozumienia. Żydzi we Lwowie pod względem językowym i wyznaniowym, stanowili drugą co do liczebności grupę. Zdarzało się, że zajmując pozycję „drugich” we Lwowie, dzięki wykształceniu i zdolnościom wchodzili w skład ścisłej elity miasta i II Rzeczypospolitej.

⁶⁶ Hryciuk, s. 12.

⁶⁷ Kubijowycz, s. 47.

⁶⁸ Hryciuk, s. 27;

⁶⁹ J. Lestchinsky, *The industrial and social structure of the Jewish population of interbellum Poland*, w: *Studies in Modern Jewish Social History*, Selected and Prefaced by Joshua A. Fishman, New York 1972, s. 116.

Jews on the background of the demographic statistics of Lviv, 1918-1939

The article characterizes statistical population of Lviv in 1919-1939, particularly referring to the Jews. It describes quantity, ethnic, religious and socio-professional structure of Jewish population, their age and the level of education. Lviv was particularly important center of political and educational life in the Second Polish Republic. According to the results of state censuses, one may conclude that three dominant nations in Lviv used to be the following: Poles, Jews and Ukrainians. Germans, Czechs and Russians constituted smaller percentage. Minorities accounted for about 50% of the total population of Lviv. Almost 50% of the population constituted Roman Catholics – Poles, 31,5-35% - followers of Judaism - Jews, and 9,2-12% - Greek Catholics – Ukrainians. The characteristic feature of social and professional structure of Lviv was the dominance of Poles. In second place, in the social hierarchy were Jews, dealing mainly with trade. Ukrainians occupied the last place in the social and professional structure. Lviv in the interwar period was a multicultural city and the center of Polish, Ukrainian and Jewish political and cultural life in the south-eastern part of Poland.

Zajścia polsko-żydowskie w Przytyku w świetle wybranych tytułów prasy codziennej

Wprowadzenie.

Nieodzownym elementem historii Polski są stosunki polsko-żydowskie, które na przestrzeni wieków układały się w dość zróżnicowany sposób. Stosunki te to zarówno karta z dziejów dobrego sąsiedztwa, ale także antyżydowskie pogromy, to ofiarności społeczeństwa polskiego w ratowaniu jednostek, ale i eksterminacja całej społeczności żydowskiej przez okupanta niemieckiego w czasie II wojny światowej. Sam Przytyk, jedno z tysięcy małych miasteczek II Rzeczypospolitej, przez wydarzenia z 9 marca 1936 r. na zawsze stał się symbolem polskiego antysemityzmu dwudziestolecia międzywojennego. Wyrazem takiego stanu rzeczy jest fakt, iż w różnego rodzaju opracowaniach dotyczących judaizmu w Polsce, hasło „pogrom w Przytyku”, w porównaniu do innych zagadnień, jest znacznie wyeksponowane.

Stan badań dla podejmowanego tematu skupia się głównie wokół monografii Piotra Gontarczyka pt. *Pogrom? Zajścia polsko-żydowskie w Przytyku 9 marca 1936 r. Mity, fakty, dokumenty* (Biała Podlaska-Pruszków 2000). W pracy tej autor dość wyczerpująco wyjaśnił to wydarzeń przytyckich, jak i przebieg samych zajść. Stąd też, głównym celem niniejszego artykułu jest jedynie analiza dyskursu polskiej prasy codziennej omawianego okresu, odnoszącej się do zajść przytyckich. Poprzez zestawienie różnych punktów widzenia w tradycyjnym schemacie: przyczyny – przebieg – skutki, podjęta została próba rekonstrukcji ciągu następujących po sobie zdarzeń.

Źródłem niniejszego opracowania są artykuły wybranych tytułów prasy codziennej, tj.: organ prasowy Stronnictwa Narodowego (SN) „Warszawski Dziennik Narodowy”, sanacyjna „Gazeta Polska”, dziennik propiśsudczykowski „Kurier Poranny”, propiśsudczykowski „Ilustrowany Kurier Codzienny”, katolicki „Mały Dziennik”, redagowany przez mniejszość żydowską prosyjonistyczny „Nasz Przegląd” oraz organ prasowy Polskiej Partii Socjalistycznej (PPS) „Robotnik”. W analizie przebiegu bardzo pomogły przedrukowane w nich zeznania, mowy obrońców i wreszcie komentarze samych dziennikarzy. Na prasę w roli źródła historycznego należy patrzeć jednak krytycznie, jak również pamiętać należy o stronniczości redaktorów oraz zi-137